

UN CASO DE SEMIÓTICA: UNHA CITA ANÓNIMA NUN TEXTO LITERARIO E OS PROBLEMAS DA SÚA TRASLACIÓN

Alexandra Koss
Universidade de Vigo

«Les mots d'autrui, introduits dans notre discours, s'accompagnent, inmanquablement, de notre attitude propre et de notre jugement de valeur; autrement dit, deviennent bivocaux»

Mijaíl Bachtín

Os oficiantes da traducción literaria sabemos cántos crebacabezas pode presentar nun texto por traducir unha cita anónima, e máis se vén sen comiñas, encuberta, diluída no contexto ou «deslavada por el uso», en palabras de George Steiner (1981: 37). A intención deste escrito é foca-lo problema nas tres dimensións, pragmática, semiótica e comunicativa, considerando a cita coma un intertexto multifuncional (Hatim-Mason,1994:168), «enunciado con enunciación reproducida», segundo a feliz fórmula de Valentín Volóshinov (1962: 67-98).

Empecemos por un caso concreto da praxe translaticia. Un hispanofalante le o seguinte texto:

Después me puse a cantar: «No son blancas las nieves», decayendo en la romanza, muy en boga en aquellos tiempos, «Te espero cuando el zéfiro juguétón» (Turguénev, 1996, p. 85)

¿Que tipo de información ha recibi-lo lector do texto, mesmo se sabe que o seu autor é Iván Turguénev (1818–1883), que se trata do relato «O primeiro amor», escrito en 1860, que o narrador é un corentón solteiro que, en 1857, se lembra do seu primeiro amor vivido en 1833 cando tiña 16 anos (marcos intertemporais dentro do contexto da obra de partida)?

O que non sabe o receptor do texto (nin nós tampouco) é o nome do traductor nin o do autor dos comentarios: a edición é tan anónima coma as citas que imos analizar, as cales, para un hispano ou para un galegofalante, han ser dúas referencias culturais imposibles de identificar nin de recontextualizar e que non lle achegan información ningunha, sen falarmos xa de connotacións. Por conseguinte, só desvalorizan a recepción estética do contexto por parte do seu usuario, o lector.

Sen embargo, un lector ruso contemporáneo de Turguéniev non tiña atrancos para recontextualiza-lo primeiro intertexto entrecomiñado como o primeiro verso dunha canción rusa folclórica de moita sona: este verso recodifícase como inicio da estrutura paralelística comparativo–negativa, moi recorrente no folclore ruso; a tradución de dous versos iniciais da canción, simplemente informativa, é a seguinte: *Non son as neves brancas do campo aberto as que branquean, as que branquean: o que branquea é o pazo de pedra do meu amigo.*

É unha canción tradicional dos quintos, e o protagonista do relato turgueneviano é, precisamente, «un soldado do amor», no dialecto temporal. E se o lector «recae» na aria «*yo te espero, cuando el céfiro juguetón*» é porque a letra desta alude ó seu estado anímico dun xeito aínda máis explícito: é un Lied de Franz Schubert e a letra é de Goethe (*Ich denke Dein*) nunha versión rusa moi libre. Para o lector contemporáneo de Turguéniev, lector-cómplice, as dúas citas tiñan a dobre función estética: a dunha banda sonora *avant date* que evoca en 1860 a época de auxe do romanticismo ruso e que, asemade, reproduce unha forma do discurso interior típica para o dialecto temporal do que formaban parte integrante as citas, un elemento necesario e *natural*, este adxectivo tomado de Yuri Lotman. Na súa obra póstuma, *Conversas sobre a cultura rusa*, Lotman (1994:71) comenta con estas palabras as funcións da cita na fala dos románticos rusos: «Na época do romanticismo usábanse citas, do mesmo xeito ca noutras épocas se usaban verbas do idioma natural».

A aguda observación de Lotman vese confirmada polo contexto dun autorretrato psicolóxico ós dezaseis anos, que ofrece o narrador do *Primeiro amor*, e cito a excelente versión galega debida a Manoel Riveiro Loureiro:

Eu non facía outra cousa máis que pasear... Adoitaba levar comigo algún libro..., pero era raro que lese un pouco. O que máis eu facía era recitar versos, pois sabía de memoria moitos poemas. (Turguénef, 1987, p.26)

No contexto sociocultural da época, ámbalas dúas citas, despois de recontextualizadas tamén dentro do texto fonte e do de acollida, resultan outras tantas brochadas, nada fortuítas senón importantísimas, para retratar un adolescente culto dos anos trinta do século XIX, e para recrea-lo ámbito sociocultural da época, pinta-la súa paisaxe psicolóxica, xa tinguida de saudades en 1860.

As dúas citas, combinadas con outras referencias literarias e culturais do texto, poñen de relevo a pluralidade das súas funcións (informativa, artística,

evocativa) creando unha complicidade, chea de ironía e de tenrura, entre o personaxe, o autor e o receptor do texto.

En 1837, ano da morte de Puxquin, catro anos despois da súa vivencia xuvenil, o narrador sabe que a súa amada acaba de morrer. Recontextualicémo-la cita, «De labios indiferentes oí el llamado de la muerte / e indiferente la escuchaba» (Turguénev, 1996, p. 133), maltratada polo traductor aínda máis cás anteriores: as intencionalidades do autor (janónimo!) quedaron traizoadas, e xa non falo nin do ritmo –que coxea– nin dun inoportuno latinoamericano («el llamado»).

Para a primeira recontextualización da cita, no texto de acollida, volverei facer uso da versión de M. Riveiro Loureiro:

Souben que ela (a muller amada, A.K) morrera catro días antes, inesperadamente, de parto. /.../ Todo o pasado xurdiu de novo, tñño diante de min. Velaí en que se resolve todo, velaí a onde se dirixía con tanta présa esta vida xove, apaixonada, brillante, chea de ímpetu e de emocións. Cavilaba eu niso todo, a voltas coa imaxinación, e mentres tanto, ecoábame na alma aquilo de: “Con indiferencia déronme novas de morte e con indiferencia as acollín” (Turguénev, 1996, p. 137-138)

Unha nota a pé de páxina esclarece que é «traducción libre, libérrima, mellor dito, de dous versos de Puxquin». É certo, mais imos recontextualizalos no contexto da fonte.

En 1825 Alexandre Puxquin soubo que morrera Amalia Rímich, un grande amor da súa vida. Velaí a traducción, só informativa –volvemos insistir– da súa célebre elexía, escrita en 1828 e publicada en 1829: *Baixo o ceo azul da súa terra patria /foise murchando, amorriñando, /por fin, morreu e quizais/ me seguiu voando a súa sombra nova./ Mais sepáranos unha liña divisoria infranqueable; /en van procurei evoca-lo meu sentimento: /de labios indiferentes oín a noticia da súa morte /e, indiferente, escoiteina.*

O narrador, xa catro anos máis vello, vive, como o viviu Puxquin, o desengano romántico de sobrevivir con indiferencia á morte da amada, e os dous versos do grande poeta resumen, funcionando unha vez máis como parte do discurso natural do protagonista, a súa vivencia. Asemade, serven de epígrafe *sui generis* para a derradeira páxina do libro co seu desesepo existencial, sereno e tráxico ó mesmo tempo.

Como acabamos de ver, as dúas citas, despois de recontextualizadas nas obras–fonte e despois de corrixidas as versións, encaixan no contexto da obra de acollida como partes integrantes, importantísimas para a súa lectura.

Ó falar da cita como elemento natural dun discurso cotián na época do romanticismo, Yuri Lotman conta o caso, historicamente testemuñado, dun novo oficial ruso ferido e feito prisioneiro polos franceses despois da batalla de Austerlitz: ó oí-la frase despectiva de Napoleón, «Il est venu bien jeune se frotter à nous», este rapaz duns 17 anos respondeu con dous versos alexandri-

nos de *Le Cid* de Pierre Corneille: «Je suis jeune, il est vrai, mais aux âmes bien néés. /La valeur n'attend point le nombre des années». (Lotman, 1994:199)

Hai que salientar que Lev Tolstoi que narra este episodio en *Guerra e paz* substitúe a cita, ampulosa desde o seu punto de vista, por unha frase da linguaxe natural: «'La Juventud no impide ser valiente', dijo Suchtelen con voz ronca» (Tolstoi, 1981, p. 364)

Lotman non se decatou desta substitución tan tolstoiana, mesmo que confirmase perfectamente outra de súas observacións:

Lev Tolstoi identifica a citación coa falta de sinceridade. A Tolstoi preocúpalle a estrutura do discurso falto de sinceridade: sempre ha velo cheo de citas e codificado como discurso literario. (Lotman, 1994:71)

Efectivamente, nos textos de Tolstoi as citas funcionan como parte do repertorio de actitudes (sociais, emotivas, etc.) dos seus usuarios, e unha destas funcións será a descrita por Lotman; mais non é nin única, nin tampouco exclusiva.

Na versión de *Anna Karénina* editada por Cátedra lese o seguinte diálogo entre dous personaxes da novela, Stepán Arkádievich Oblonski e Konstantin Lievin (parte I, capítulo X):

—Qué contento estás! —exclamó Stepán Arkádievich mirando a su amigo.

—¿Por qué crees eso?

—Porque conozco los caballos briosos por el hierro, y a los enamorados por sus ojos, —contestó Oblonski» (Tolstoi, 1994, p. 97)

No capítulo XVII, falando co conde Vronski, o rival de Lievin, Stepán A. repetirá a mesma frase, aparentemente unha agudeza de salón.

Na traducción publicada por Aguilar, aparece un verbo que cambia a situación intertextual da frase de Oblonski: «—Conozco a los caballos fogosos por la marca y a los jóvenes enamorados por sus ojos —declamó Stepán Arcádievich» (Tolstoi, 1981, p. 35)

O verbo *declamar*, traslado literal do ruso, debía de darlles unha pista ós tradutores, sen falarmos dun criterio práctico prioritario: o de escolleren como textos de partida os de edicións ben comentadas e textoloxicamente válidas. Nesta traducción, a cita non se identifica e tampouco se marca tipográficamente.

Para un contemporáneo de Lev Tolstoi, un lector ruso culto dos anos 70 do século pasado (*Anna Karénina* foi escrita entre 1873 e 1877), Oblonski cita, moi inexactamente, unha poesía de Alexandre Puxquin de 1835, libre versión da «Oda LV» de Anacreonte (versión de segunda man, porque Puxquin non sabía grego). A traducción informativa deste poema é a que segue: *Coñécense os cabalos fogosos / polas marcas postas a ferro quente, / coñécense os parfenios presumidos / polas puchas altas; / eu ós amantes felices (correspondidos) / coñézoos polos ollos...*

Oblonski adultera o texto puxquiniano: «Coñezo os cabalos fogosos / por non sei qué marca, / os mozos namorados / coñézoos polos ollos». A escolma da cita e a súa adulteración non son nada fortuítas, senón intencionalmente condicionadas: Oblonski, frívolo e vividor, cita a versión dunha oda anacreónica; aristócrata e mundano, faino con inexactitude deliberada, estragándoa á mantenta, «*citation capricieuse*», coas palabras de Antoine Compagnon¹.

O modo de ser de Oblonski entra en colisión co de Lievin e a incompatibilidade das súas posturas vitais evidénciase no remate do diálogo. Na versión de Cátedra, Oblonski dille a Lievin:

—Tú no puedes tener grandes cargos de conciencia.

—A pesar de todo, cuando traigo mi vida a la memoria, me da asco, y tiemblo, maldigo, me quejo amargamente» (Tolstoi, 1994, p. 369)

Para un lector hispanofalante dos nosos días, esta frase caracteriza a Lievin como un fanfurriñeiro de serie televisiva melodramática, asemade grandilocuente e pobre en recursos léxicos (as colocacións «*me quejo amargamente*», «*me da asco*», luídas polo uso).

A versión de Aguilar ten a vantaxe de conserva-las comiñas e maila matización decimonónica do léxico:

—¡Ba! Tú no tienes muchos pecados.

—Y, sin embargo —replicó Lievin—, sin embargo, ‘cuando considero mi vida, me estremezco, maldigo y me lamento con armargura...’ (Tolstoi, 1994, p. 36)

Os tradutores de ámbalas dúas versións non se decataron das características formais do texto «entrecomiñado», aínda que en ruso o ritmo acorda coas súas orixes poéticas.

En realidade, incluso nos nosos días, para un lector ruso minimamente culto, é moi doado identificar e recontextualiza-la cita: trátase do poemiña de Puxquin «Recordo» (1828, publicado en 1829) e Lievin cita con pulcritude os tres versos da última estrofa, para que o seu interlocutor (e o seu lector) rematen por el a estrofa:

... e choro con amargura pero non borro
as liñas cheas de tristeza.

No contexto tolstoiano o funcionamento artístico das dúas citas evidencia unha interacción intensa e dobre: a que se verifica entre os dous intertextos puxquinianos (dúas intencionalidades) e a que media entre dous sistemas significativos, dous idiolectos, o de Oblonski e o de Lievin: os mesmos signos teñen, para os dous, valores distintos.

1. «La citation inexacte est une trahison, elle est irrecevable, elle invalide le citeur», Compagnon, 1979, p. 384.

Ó presentarlle ó lector hispanofalante estas dúas citas como o «discurso natural» de dous amigos, os tradutores traizoan as intencións do autor, banalizan os personaxes, empobrecen os recursos estilísticos do grande escritor ruso, esquecéndose do precepto de V. García Yebra:

El traductor debe ser un lector extraordinario, que trate de acercarse lo más posible a la comprensión total del texto, aún sabiendo que no la alcanzaría nunca. (García Yebra, 1985:32)

A modo de conclusión

Toda cita é un *modus operandi* para a produción dun texto literario, vehículo de información e comunicación, recurso de estilo. Case que sempre son multifuncionais, evocadoras de toda clase de connotacións.

Así e todo, unha cita anónima adoita ter unha carga de intencionalidades especial: é o medio que o produtor do texto usa para establecer e/ou mante-la complicidade co receptor, o lector. Esta complicidade pode matizarse de ironía («acenos ó lector») ou disfrazarse de reto, pero é, sempre e cando o lector responda, unha complicidade sociocultural .

De aceptarmos que a operación translatoria non consiste en verte-los significados do texto de partida (TP), usando os medios ofrecidos pola lingua de chegada (LCH), senón expresar, cos recursos da LCH, as intencionalidades do TP, en función tanto do contexto situacional coma da intertextualidade, resulta evidente a potencialidade dunha cita anónima como *modus operandi*. Traducida como parte homoxénea do texto de acollida pode ser causante de graves erros.

Para o traductor, a maior dificultade vén orixinada polos vínculos, íntimos e intrínsecos, entre unha cita e unha cultura determinada, a da lingua de partida, o que condiciona o seu funcionamento no texto de acollida. Polo tanto, a comprensión cabal do texto ó que se enfrenta o traductor, o dominio do seu medio cultural, temporal e local son as condicións indispensables para que aquel desenvolva esta intuición especial que lle permite identificar un intertexto, incluso se aparece sen comiñas no contexto.

Identifica-la cita, recontextualizala, reconsidera-las súas funcións no texto de acollida é o labor que ha realiza-lo traductor actuando dentro da intertextualidade do texto de partida. Aínda máis ardua preséntase a xeira que terá que emprender para conseguila produción do texto na lingua de entrada, proceso para o cal non pode haber nin receitas máxicas nin solucións estandarizadas nin veredictos unívocos: todo depende dos contextos concretos, o do texto-fonte da cita e o do texto de acollida, das súas intencionalidades e potencialidades.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- BACHTIN, M. 1963. *La poétique de Dostoievski*. Paris: Éditions du Seuil, 1963.
- COMPAGNON, A. 1979. *La seconde main ou le travail de la citation*. Paris: Éditions du Seuil, 1979.
- GARCÍA YEBRA, V. 1985. *Teoría y práctica de la traducción*. Madrid: Gredos, 1985.
- HATIM, B., MASON, Y. F. 1991. *Teoría de la traducción. Una aproximación al discurso*. Barcelona: Ariel, 1991.
- LOTMAN, Y.M. 1994. *Besedy o russkoi kulture*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo-SPB, 1994.
- STEINER, G. 1981. *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*. México-Madrid: Fondo de Cultura Económica, 1981.
- TOLSTOI, L. 1981. *Obras*. Tomo II. Madrid: Aguilar, 1981.
- TOLSTOI, L. 1981. *La guerra y la paz*. T. I. Barcelona: Bruguera, 1981.
- TOLSTOI, L. 1994. *Anna Karénina*. De. de Josefina Pérez Sacristán; trad. de L. Sueda e A. Santiago; revisada e corrixida por M. Gisbert. Madrid: Cátedra, Letras Universais, 1994.
- TURGUÉNEV, I. S. 1996. *El primer amor. Libro de lectura, textos paralelos en ruso y español*. Madrid: Rubiños/Ruski Yazik, 1996.
- TURGUÉNEF, I. 1987. *O primeiro amor*. Vigo: Ed. Xerais de Galicia, 1987.
- VOLÓSHINOV, V. 1962. *K istorii form vyskazivania v konstruktsiiaj yazika. Readings of Russian Poetics*. New York: Ann Arbor, 1962.

